

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԲՐՈՒՏԵԱՆ*

Ֆիզիկա-մաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու

ՈՐՈՇ ՕՐԱՑՈՒՑԱՅԻՆ ԻՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀՐԱՇԱՊԱՏՈՒՄ ՀԷՔԵԱԹՆԵՐՈՒՄ Ա

Որպես բացառիկ խոր անցեալից մեզ հասած մշակութային իրողություններ, ժողովրդական հեքեաթները, յատկապես՝ հրաշապատում հեքեաթները, կարող են ծառայել իբրեւ այլ աղբիւրներում բացակայող յոյժ արժեքաւոր տեղեկոյթի եզակի աղբիւր իրենց ակունքներին ժամանակակից մշակութային իրողությունների մասին: Թէպէտ շատ հետազոտողներ տարբեր առիթներով անդրադարձել են հայկական ժողովրդական հեքեաթներին, այդուհանդերձ, դրանք հարկ եղած չափով ուշադրութեան չեն արժանացել հայկական հնագոյն հաւատալիքների, տիեզերական եւ ժամանակային պատկերացումների ու դիցաբանութեան ուսումնասիրման առումով: Պատճառը, թերեւս, այն է, որ հեքեաթներից խուսափել են «նոր ժամանակներում փոխառուած օտարամուտ տարրերի առանձնացման հարցում չսխալուելու նպատակով»: Եւ սա էլ գալիս է նրանից, որ համարուել է, թէ հեքեաթները «առաւել հեշտութեամբ են անցնում մի ժողովրդից միւսին, եւ մանաւանդ, նրանց մէջ պատմուած ամեն ինչին չէ, որ հաւատ են ընծայում, թէ **շատ հեքեաթներ կարող են բոլորովին հին բաներ պարունակել, ինչպէս եւ պարունակում են**»¹ (ընդգծումը իմն է - Գ. Բ.): Այդուհանդերձ, հայ ժողովրդական հեքեաթների պարունակած որոշ տեղեկություններ ուսումնասիրուել են, եւ որոշ բան դուրս է կորզուել նրանցից: Սակայն նրանց պարունակած տեղեկոյթի մի կարեւոր բաղադրիչը տակաւին բաւարար հետազոտուած չէ: Խօսքն այն օրացուցային ու տիեզերական պատկերացումների մասին է, որոնք ժամանակակից են այդ հեքեաթների ակունքներին եւ որոնց մասին, ինչպէս ստորեւ կը տեսնենք, այս աղբիւրները պարունակում են մեծ ծաւալի յոյժ կարեւոր տեղեկոյթ:

Անշուշտ, մեզ հասած հայկական բոլոր հեքեաթները այս տեսանկիւնից քննելը շատ շահեկան կը լինէր հնագոյն օրացուցային ու տիեզերական պատկերացումները բեկոր առ բեկոր հաւաքելու, ի մի բերելու եւ ի վերջոյ անցեալի օրացուցային պատկերացումներն ամբողջապէս վերականգնելու առումով: Միեւնոյն ժամանակ, սակայն, դա շատ մեծ ծաւալի աշխատանք է, որ ներկայումս դուրս է իմ սուղ հնարաւորութիւններից: Ուստի, այստեղ կը սահմանափակուեմ **միայն որոշ** հեքեաթների քննութեամբ²:

Մեզ հետաքրքրող խնդրի առումով առաւել հետաքրքիր է «Մինամ թագաւորի հէ-

* ՀՀ ԳԱԱ Վիկտոր Համբարձումեանի տուն-թանգարան, ՀՀ, 0213, Արագածոտնի մարզ, գ. Բիւրական, էլ. հասցէ՝ vhm@sci.am:

¹ Այս եւ նախորդ մէջբերումը տե՛ս՝ **Մանուկ Աբեղեան**, Երկեր, հ. Է, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1975, էջ 15:

² Նոյնիսկ ընտրուած հեքեաթները կը քննուեն միայն մասնակիօրէն, ի նկատի առնելով ամսագրային յօդուածի սեղմ հնարաւորութիւնները:

քեաթը», որի հիմնական նիւթը գրառուած է նաեւ «Մըմաւոն թագաւոր եւ Գիւլ» խորագրով հեքեաթում³։ Այս հեքեաթը իր որոշ դրուագներով շատ սերտ աղերսներ ունի նաեւ Սասնայ Ծռեր դիցավեպի (յատկապէս սրա առաջին ճիւղի) հետ։ Համառօտ ներկայացնենք հեքեաթի մեզ հետաքրքրող դրուագները։

Զանց առնելով հեքեաթի սկզբնամասը, որ մեր խնդրին չառնչուող անկախ պատմութիւն է⁴, բուն հրաշապատում մասը սկսւում է տղայի եւ իր նշանածի փախուստով։ Տղան ու աղջիկը գիշերով ճանապարհը կորցնում են, մնում գիշերելու մի սարի գլխին։ Առաւօտեան զարթնում-տեսնում են, որ մի վիշապ շրջապատել է իրենց, զլուխը դրել պոչի վրայ։ Տղան ուզում է թրով կռուել վիշապի հետ, սակայն վիշապը բացատրում է, որ իր դէմ անգոր են թէ՛ ինքը եւ թէ՛ իր զենքը։ Պահանջում է որպէս «փրկագին» գնալ-բերել իր համար Սինամ⁵ թագաւորի եւ իր կնոջ՝ Գիւլի պատմութիւնը եւ իբրեւ առաջադրանքի կատարման երաշխիք՝ տղայի նշանածին պահում է իր մօտ պատանդ։

Մի տարբերակում տղան Սինամ թագաւորի քաղաքը որոնելիս հանդիպում է 3 ջրաղացպան եղբայրների։ Սրանցից կրտսերը 30000 տարեկան է եւ չի լսել Սինամի մասին։ Միջնեկը 40000 տարեկան է եւ դարձեալ չգիտի Սինամի տեղը։ Իսկ աւագը 60000 տարեկան է եւ յիշում է, որ գրկի երեխա եղած ժամանակ մի աղմուկ է լսուել, եւ իր մայրն ասել է, թէ դա Սինամ թագաւորն է, որ գնացել է 40 ծովի կղզին։

Յօդուածը շատ չուռճացնելու համար սրան յաջորդող իրադարձութիւնների շարադրանքն ու քննութիւնը թողնենք շարքիս յաջորդ յօդուածին եւ այստեղ փորձենք քննութեան առնել միայն Սինամի պատմութեան օրացուցային – տիեզերաբանական կողմը։

Արդ քննենք Սինամ թագաւորի պատմութիւնը առանձին։

Թռչունի օգնութեամբ Սինամի կղզին հասնելուց յետոյ տղան ծանօթանում է Սինամ թագաւորի հետ եւ իմանում վերջինիս պատմութիւնը, որ հետեւեալն է։

Սինամը հայերի թագաւոր է եղել։ Ունեցել է 3 ձի, մինը՝ կրակից, միւսը՝ քամուց եւ երրորդը՝ կայծակից (կամ ջրից) ծնուած։ Ձիերի նիհարելու պատճառով Սինամը գլխատել է 29 ձիապանների։ 30-րդը նրան յուշել է ձիերի նիհարելու պատճառը գտնելու միջոցը։ Սինամը պարզել է, որ իր սիրելի կինը՝ Գիւլը, դաւաճանում է իրեն։ Երբ թագաւորը բացայայտել է դաւաճանութիւնը եւ փորձել է պատժել դաւաճանին, Գիւլը կախարդական գաւազանով Սինամին դարձրել է գայլ՝ 7 տարի, ապա էջ՝ եւս 7 տարի, ապա արագիլ՝ եւս 7 տարի եւ վերջն էլ շուն՝ դարձեալ 7 տարի։ Ի վերջոյ Սինամը ազատուել է այս փորձանքներից վաճառականի (հացթուխի) աղջկայ օգնութեամբ, վերստին դարձել է մարդ, պատժել չարագործներին. կնոջ սիրելեանին դարձրել է փուշ, գոքանչին՝ ագռաւ, կնոջն էլ՝ խնձոր։ Այս ամենից յետոյ Սինամը Աստծուն

³ Հայ ժողովրդական հեքեաթներ (այսույետ՝ ՀԺՀ), հ. 3, ՀՄՄՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1962, էջ 80 – 94 նաեւ էջ 274 – 282։ Այս նոյն հեքեաթի տարբերակներն են «Սինամ թագաւորը», ՀԺՀ, հ. 5, 1966, էջ 28 – 35, «Հագարան բլբուլ» հեքեաթի մի հատուածը՝ ՀԺՀ, հ. 8, 1977, էջ 555 – 560, «Ասլանգաղէ ու Զանփոլաղ» հեքեաթի մի դրուագը՝ ՀԺՀ, հ. 10, 1967, էջ 62 – 69, «Սինամ թագաւորի հեքեաթը», ՀԺՀ, հ. 11, էջ 131 – 137, «Փիր-վալին» հեքեաթի մի հատուածը՝ ՀԺՀ, հ. 13, 1985, էջ 50 – 57։ Աշխատանքիս ընթացքում կ'օգտուենք նաեւ որոշ այլ հեքեաթներից, որ պարունակում են մեզ հետաքրքրող տեղեկութիւններ։

⁴ Անդ, տե՛ս 550 եւ 548 էջերում այդ հեքեաթին ու պատմողին վերաբերող ծանօթագրութիւնները։

⁵ Բուն վերոնշեալ հեքեաթում թագաւորի անունը Մըմաւոն է, որ ուղղել եմ Սինամ՝ հիմք ընդունելով նոյն բովանդակութեամբ բազմաթիւ այլ հեքեաթների տուեալները։

խնդրել է տանել իրեն 40 ծովի կղզին, որ մարդու երես չտեսնի եւ դրանից յետոյ ապրել է այդտեղ:

Տղան պատմութիւնն իմանալուց յետոյ նոյն թռչունի⁶ օգնութեամբ փախչում է. Սինամը, տեսնելով, որ իր գաղտնիքը պիտի տարածուի, իրեն ծովն է գցում՝ մեռնում: Տղան գալիս է, պատմում այս ամենը վիշապին, սա պատռում է կաշին, միջից դուրս է գալիս մի սիրուն աղջիկ:

Նախքան առաջ անցնելը, համարակալենք մեզ հետաքրքրող հեքեաթի տարբերակները լատինական տառերով եւ աղիւսակի տեսքով ներկայացնենք հեքեաթի՝ մեզ հետաքրքրող տուեալներն ըստ այդ տարբերակների: Ահա մեզ հետաքրքրող հեքեաթների անունները, աղբիւրները եւ մեր տուած համարները.

Հեքեաթի անունը	Սըմաւոն թագաւոր եւ Գիւլ	Սինամ թագաւորի հեքեաթը	Սինան թագաւորը	Հագարան Բլբուլ	Ասլանգադէ ու Ջանփոլադ	Սինամ թագաւորի հեքեաթը	Փիրվալին
ՀԺՀ հատորն ու էջը	3, 80 – 94	3, 274 – 282	5, 28 – 35	8, 555 – 560	10, 62 – 69	11, 131 – 137	13, 50 – 57
համարը	a	b	c	d	e	f	g

Իսկ այս հեքեաթների պարունակած որոշ տուեալների եւ դրանց տարբերակների ցուցակն ըստ աղբիւրների հետեւեալն է.

տուեալը\աղբիւրը	a	b	c	d	e	f	g
Սինամի տեղն իմացողը	ծերունի 300-ամեայ, թռչուն 300-ամեայ	արծիւ	ծերունի, թռչուն	ծերունի			
Սինամի մօտ տանողը	թռչուն	արծիւ	թռչուն	-	արծիւ	Սինամի արծիւը	թռչուն
Թռչունը ճուտ է հանել	12 անգամ						40 տարի
Թռչունը Սինամի մօտ եղել է	150 տարեկանում	ճուտ եղած ժամանակ					
Ժամանակը Սինամի մօտ	40 + 10 + 5 = 55 օր	1 տարի					

⁶ Հեքեաթի (d) տարբերակում տղան Սինամի մօտից փախչում է աներեւոյթ դարձնող գլխարկի օգնութեամբ:

գնալուց ա- ռաջ							
Մինամի ըն- տանիքը	կին, գոքանչ	կին, գոքանչ	կին, աղջիկ, գոքանչ	կին, գո- քանչ	շատ կանայք	կին, աղ- ջիկ,	կին, քոյր
ձիերի թիւը	2	3	2	2	շատ		3
ձիերի ծագու- մը	գնուած 1000 մանեթով	կայ- ծակ, քամի, կրակ					քա- մի, կրակ , ջուր
ձիապանների թիւը	-	30					
սպանուած ձիապաններ	-	29					1000
կնոջ սիրեկա- նը	արաբ	արաբ	40 աւա- զակ	7 վի- շապ	սեւ ա- րաբ		7- գլխա նի դեւ
տեւոդութիւնը							3 ժամ
առաջին կեն- դանին		գայլ	-				շուն
երկրորդ կեն- դանին	էշ	էշ	-	էշ	էշ	էշ	էշ
երրորդ կեն- դանին	շուն	արա- գիլ	-	կռուն կ	շուն	շուն ⁷	
չորրորդ կեն- դանին	կատու	շուն	շուն	շուն			1 շա- բաթ հան- գիստ
կախարդուած մնալու ժամանակը	-	4 – 7 = 28 տ.					մէ- կա- կան շա- բաթ
40 ծովի կղզում եղած ժամա- նակը		60000 տարի					
Մինամի գաղտնիքը լսելով վիշա- պը դառնում է	-	սիրուն աղջիկ	-		(Մինա- մի) աղ- ջիկը	սի- րուն աղ- ջիկ	սի- րուն աղ- ջիկ

⁷ Բնագրում այստեղ գրուած է «դավճի», որ անիմաստ է. շփշ տարբեր հատորներում բարբառների համար տրուած բառարաններում այսպիսի բառ չկայ: Հաւանաբար վրիպակ է. այստեղ նախապէս եղած պիտի լինի «բաւճի» - «բօւճի», որ կը նշանակի փոքրիկ շուն եւ կը ներդաշնակի միւս տարբերակների իմաստին: Ըստ այդմ էլ շտկել եմ՝ դարձնելով «շուն»:

Սինամին վերաբերող համարեա բոլոր թուերը օրացուցային իմաստ ունեն։ Այսպես. Սինամն ունեցել է **3** ձի եւ **30** ձիապան (որոնցից 29-ին սպանել է, վերջինից իմացել կնոջ գաղտնիքի մասին)։ Կախարդուած վիճակում մնացել է **4 – 7 = 28** տարի։ Իր կեանքի ողբերգական իրադարձութիւնների աւարտից յետոյ Սինամը 40 ծովի կղզում ապրել է **60 000** տարի (համաձայն ջրադացւայան աւագ եղբօր պատմածի եւ տարիքի)։ Այս թուերն արդէն յուշում են, որ Սինամը աստեղային կերպար է եւ ըստ ամենայնի պիտի լինի հէնց **լուսնային** կերպար։

Նախ նկատենք, որ այս թուերի իմաստները պիտի **անկախ** լինեն դրանցով արտայայտուած մեծութիւնների չափման միաւորներից։ Սա երեւում է թէկուզ հէնց վերի աղիւսակից։ Այստեղ Սինամի կախարդուած մնալու տեւողութիւնը մի դէպքում **4 – 7 = 28 տարի** է (b), մի այլ դէպքում (g) ամեն կենդանու վիճակում Սինամը լինում է մէկական շաբաթ, այսինքն՝ պիտի լինի **28 օր**։ Ըստ այսմ, եթէ վերանանք չափման միաւորներից, նայենք միայն թուերը, կունենանք բաւական հասկանալի պատկեր։

Իրօք, **4 – 7 = 28**-ը Լուսնի 4 հիմնական փուլերը ցոյց տուող առնչութիւն է։ Լուսնի հիմնական փուլերը՝ նորալուսին, առաջին քառորդ (կիսալուսին), լիալուսին եւ վերջին քառորդ, իրար յաջորդում են հէնց 7-ական օր ընդմիջումով։ Ամեն պարագայում, այս 7-ական օրերը Լուսնի հիմնական փուլերի կանոնականացուած ժամանակներն են։ Եւ 28-ն էլ լուսնային ամսի այն օրերի քանակն է, որոնց ընթացքում Լուսինը երեւում է երկնքում⁸։

Սինամը 30 ձիապան ունի։ Սրանցից 29-ին նա սպանել է, մնացել է մէկը, եւ այս մէկից էլ նա իմացել է կնոջ դաւաճանութեան մասին։ Այս 30-ը արեգակնային օրացոյցի ամսուայ տեւողութիւնն է՝ արտայայտուած օրերով։ Սա էլ, իր հերթին, գալիս է Լուսնի փուլերի կրկնման պարբերութիւնից, որ, փաստօրէն, զուգընթացական ամսի (29.53 օր) տեւողութեան կլորացուած արժէքն է։ Այսինքն, հիմքում սա եւս լուսնային ամիսն է։ Աւելին, գիտենք, որ տոմարական տարբեր հաշումներում լուսնային ամսի տեւողութիւնը եւս ընդունում է հէնց 30 օր։ Այսինքն, Սինամի պարագայում ունենք լուսնային ամսի տեւողութեան երկու տարբերակների համադրումը նրան վերաբերող իրողութիւնների հետ։ Լուսնային կերպար լինելն է յուշում նաեւ Սինամի անունը, որի սկիզբը՝ **Սինը**, նոյնական է լուսնային աստուածների անուններին տարբեր լեզուներում⁹։

Սինամի կնոջ անունը՝ Գիւլ, ընդհանրապէս նշանակում է ծաղիկ, իսկ մասնաւորապէս՝ հէնց **վարդ** ծաղիկը։ Իսկ վարդ ծաղկի առնչութիւնը Արեգակի հետ յատուկ հիմնաւորման կարիք չունի։ **Վարդ** ծաղիկը շատ դէպքերում հանդէս է գալիս իբրեւ **Արեւի** նշանակ։ Աւելին, հեքեաթում կախարդանքից վերջնականապէս ազատուելուց

⁸ Ընդհանրապէս Լուսինը ամսուայ ընթացքում կարող է երեւալ նաեւ աւելի քիչ՝ 26 կամ 27 օր։ Դա կախուած է Լուսնի «գարձը» կամ «ցածր» լինելուց, եղանակային պայմաններից ու դիտման վայրից։ Ամեն դէպքում, 28 օրը այն առաւելագոյն տեւողութիւնն է, որի ընթացքում Լուսինը կարող է երեւալ ամսուայ ընթացքում։

⁹ Սրան է յարում նաեւ հայերէն Լուսին բառի երկրորդ կէտը՝ սին, որ նոյնական է աքքադական եւ եմենական դիցաբանութիւնների մէջ լուսնային աստուծոյ «Սին» անունը. տե՛ս Мифы Народов мира, т. 2, Советская Энциклопедия, Москва, 1992, ст. 437, նաեւ՝ Enn Kasak, Raul Veede, Understanding planets in ancient Mesopotamia, Folklore, vol. 16, 2001, pp.17 – 18, (<http://haldjas.folklore.ee/folklore/vol16/planets.pdf>)։ Ի դէպ, հէնց այս կերպարի լուսնային լինելն էլ յուշում է, որ տարբեր հեքեաթներում առկայ այս անունն տարբերակներից հարազատ նախնականը պիտի լինի Սինամը։

յետոյ Սինամը Գիւլին դարձնում է **խնձոր**: Իսկ խնձորը աղջկայ եւ յատկապէս **արեգակնային** աղջկայ նշանակը լինելը, ի թիւս բազմաթիւ այլ աղբիւրների, վկայուած է նաեւ Սասնայ Ծռերում, ուր Դեղձունի **ոսկի խնձորը** դրուած է սեան (կամ աշտարակի) գլխին եւ արեւի պէս փայլփլում է: Այնպէս որ, ի դէմս **Սինամ – Գիւլ** զոյգի ունենք **Լուսին – Արեգակ** զոյգը: **Արեւ – Լուսին** զոյգի, նրանց առնչութիւնների եւ յատկապէս **հակառակութեան** մասին կան բազմաթիւ տեղեկութիւններ ազգագրական աղբիւրներում: Սրանց բոլորին անդրադառնալը զանց առնելով՝ նկատենք, որ սրանք բոլորն էլ պիտի ունենան մէկ ընդհանուր աստղագիտական հիմք, որ հետեւեալն է:

Լուսինը մէկ ամսի ընթացքում անցնում է ամբողջ երկնակամարով եւ լուսնային ամսի վերջում մօտենում է Արեգակին: Հէնց այս օրերին, երբ Լուսինը լինում է Արեգակի անմիջական մերձակայքում (տեղի է ունենում Արեգակի եւ Լուսնի **միացում**), Արեւի պայծառ լոյսի պատճառով Լուսինը դառնում է աչքի համար անտեսանելի: Այսինքն, պարզունակ ընկալմամբ պիտի համարուի, որ Լուսինը Արեւին մօտենալով կորչում է, «մահանում» է: Աւելին, հէնց այս նոյն օրերին (աստղագիտական նորալուսնի ժամանակ) է տեղի ունենում Արեգակի խաւարումը, երբ Արեգակի սկաւառակը ծածկւում է Լուսնի սկաւառակով: Անշուշտ, Արեգակի խաւարումները շատ աւելի սակաւադէպ իրադարձութիւններ են, քան Լուսնի նորելը (որ լինում է ամիսը մէկ անգամ)¹⁰: Բնականաբար, այս երկնային իրադարձութիւնները կանոնաւոր դիտողները, դրանց տալով դիցաբանական մեկնաբանութիւն, պիտի շատ լուրջ հակամարտութիւն տեսնէին Լուսնի եւ Արեգակի՝ դրանց համապատասխանող դիցական կերպարների միջեւ:

Սինամի փորձութիւններն էլ սկսւում են հէնց այն ժամանակ, երբ նա բացայայտում է կնոջ դաւաճանութեան գաղտնիքը եւ փորձում է պատժել նրան, այսինքն՝ հասնում է կնոջը: Սա հէնց նշանակում է, որ Լուսինը հասնում է Արեւին: Եւ, ի դէպ, սա էլ տեղի է ունենում Սինամի ձիապաններից 29-ի սպանուելուց յետոյ՝ վերջին՝ 30-րդ ձիապանի ժամանակ: Այսինքն՝ սա պիտի համապատասխանի լուսնային ամսի 29 օրերից յետոյ եկած վերջին՝ 30-րդ օրուան: Ի դէպ, հէքեաթի (d) տարբերակում վերջին ձիապանը Սինամին ասում է. «*Դու չես կարող ինձ սպանել*»: Սա առնուազն տարօրինակ է, ի նկատի ունենալով, որ Սինամը թագաւոր է, իսկ ասողն ընդամենը՝ ձիապան¹¹: Միեւնոյն ժամանակ, սա լիովին հասկանալի է դառնում, եթէ ընկալենք Սինամին իբրեւ Լուսին, իսկ «յանդուգն» ձիապանին իբրեւ լուսնային ամսուայ վերջին օր: Իրօք, ամսուայ վերջին՝ 30-րդ օրը, Լուսինն այլեւս չի երեւում՝ չկայ: Ուրեմն, եւ նա չի կարող կարգադրութիւններ անել, այդ թւում եւ՝ մահաւձռի: Ըստ էութեան

¹⁰ Ընդհանրապէս խաւարումները կրկնւում են 18 տարի 11 օր պարբերութեամբ: Սա տակաւին հին բաբելոնացիներին յայտնի պարբերութիւն է, որ այժմ կոչւում է «**սարոս**»: Այս մասին տե՛ս, օրինակ, В. А. Бронштэн, Как движется Луна, “Наука”, Москва, 1990, стр. 10 – 21.

¹¹ Այս դրուագը յոյժ ուշագրաւ է նաեւ հետեւեալ առումով: Աշխարհիկ կեանքում տիրապետող պատկերացումների տրամաբանութեան համաձայն թագաւորը պիտի կարողանայ անել ամեն ինչ, նա պիտի լինի ամենակարող: Սրան հակառակ, սոյն դրուագում ինչ-որ շարքային ձիապան յանդգնում է այսպիսի խօսքեր ասել թագաւորին: Այսինքն, հէքեաթում պահպանուել է մի դրուագ, որ **ամբողջովին հակառակ է** աշխարհիկ կեանքում տիրապետող պատկերացումներին: Սա կարելի է դիտել իբրեւ վկայութիւն այն բանի, որ հէքեաթները շատ պահպանողական են, եւ սրանցում առկայ դրուագները կարողանում են շատ երկար ժամանակ յարատեւել նախնական վիճակով, նոյնիսկ կեանքի սովորական տրամաբանութեանը հակառակ լինելու պարագայում:

այդ օրից նա արդեն թագաւոր չէ: Այսինքն՝ այդ ձիապանին համապատասխանող օրը էապէս տարբեր է ամսուայ այլ օրերից: Եւ սա արտայայտուած է նաեւ հէքեաթի (b) եւ (c) տարբերակներում, ուր այս վերջին ձիապանը միւսներից տարբեր է իր ծագումով կամ բնոյթով. նա քոսակ է, կամ՝ աղքատի տղայ:

Ուշագրաւ է նաեւ Սինամի կնոջ՝ Գիւլի սիրեկանի կերպարը: Սա կամ **սեւ** արաբ է, կամ **դեւ**, կամ **վիշապ**: Բոլոր դեպքերում էլ սա առնչուած է **սեւ** գոյնի հետ: Նոյնիսկ (b), (e) տարբերակներում Գիւլ թագուհին իր սիրեկանից ծնում է մի **սեւ** արաբ երեխայ, որին Սինամը գլխատել է տալիս: Եւ հէքեաթի որոշ տարբերակներում Գիւլը Սինամին կախարդելուց յետոյ հենց իր **սեւ** սիրեկանին է նստեցնում Սինամի տեղը թագաւոր: Այսինքն, իշխանութիւնը անցնում է Սինամի հակառակ ուժին, որ **սեւ** է:

Արդ, եթէ փորձենք վերաշարադրել Սինամի պատմութեան այս հատուածը ըստ մեր հասկացածի, կը ստացուի հետեւեալ պատկերը: Լուսինը ամսուայ 29 օրերն անցնելուց յետոյ 30-րդ օրը փորձում է ծածկել (նուստացնել, տկարացնել, զօրութիւնից զրկել) Արեգակին: Այսինքն, փորձում է խաւարեցնել Արեգակը: Սակայն դա չի յաջողւում, եւ Արեգակն է Լուսինն զրկում զօրութիւնից, Լուսինը դառնում է աներեւոյթ, ընկնում է այլ աշխարհ (**Սեւ** աշխարհ): Սրան յաջորդում է Սինամի կախարդուած մնալու շրջանը (Լուսնի չերեւալը): Այս ընթացքում Լուսինը անցնում է ամբողջ երկնականարով: 7-ական օր (տարի) **գայլ**, **էշ**, **արագիլ (կռունկ)** եւ **շուն** լինելը պիտի նշանակի պարզապէս անցնել այս կենդանիներին համապատասխան կենդանակերպերով: Անշուշտ, այսօր մեզ յայտնի կենդանաշրջանում չկան այսպիսի կերպարներ: Սակայն այսօր եւս կենդանաշրջանի մէջ յատուկ առանձնանում են չորս հիմնական կենդանակերպեր, որոնցում Արեգակը լինում է արեւադարձերի եւ գիշերահաւասարների օրերին: Ներկայումս դրանք են Ջրիոս, Յուլ, Առիւծ եւ Կարիճ նշանները: Նախորդ շուրջ 2000 տարիների ընթացքում այդպիսիք են եղել Չուկ, Երկուորեակ, Կոյս, Աղեղնաւոր նշանները: Դրանից էլ առաջ մօտ 2000 տարիներ այդպիսիք եղել են Խոյ, Խեցգետին, Կշիռ եւ Այծեղջիւր կենդանակերպերը: Աւելի առաջ այդպիսիք են եղել Յուլ, Առիւծ, Կարիճ եւ Ջրիոս նշանները¹²: Այս նշաններից եւ ոչ մէկը չի համապատասխանում վերը թուարկուած կենդանիներին: Սակայն Սինամին առնչուող կենդանիները բաւական լաւ ներդաշնակում են հին յունական կենդանաշրջանի որոշ կենդանիներին: Այսպէս, հին յունական կենդանաշրջանում ունենք **Շուն**, **էշ**, **Եգ** եւ **Քաջահաւ (Ibis)** թռչունը¹³, որոնք հենց նշուած հերթականութեամբ իրար յաջորդում

¹² Երկնքի այս հիմնական կէտերի տեղափոխութիւնը ժամանակի ընթացքում լինում է ի հետեւանք Երկրի պտտման առանցքի դարաւոր գալարապտոյտի: Իւրաքանչիւր կենդանակերպում այդ կէտերից ամեն մէկը լինում է շուրջ 2000 տարի: Մօտաւորապէս ն. Ք. 4000 թուականին զարնանամուտի կէտը մտել է Յուլ կենդանակերպ (միաժամանակ ամառնամուտի կէտն էլ մտել է Առիւծ): Տե՛ս այս մասին, օրինակ, E. Bonn, M. M. Cirkovic, I. Milosavljevic, A new proposition for reading the Mithraic tauroctony scene, *Astron. Nachrichten/AN*, 323, (2002), 6, pp. 579 – 580.

¹³ Мифы Народов мира, т. 1, Советская Энциклопедия, Москва, 1991, ст. 441. Ի դէպ, ուշագրաւ է, որ այս շարքի **էշ** կենդանակերպը նոյնական պիտի լինի այսօրուայ **Խեցգետին** կենդանակերպին: Տակաւին Էրատոսթենէսը Խեցգետինը նոյնացրել է էշերի հետ: Իսկ Խեցգետնի γ եւ δ աստղերի Asellus (հիւսիսային եւ հարաւային) անունը ուղղակի ծագում է «իշուկներ» նշանակող բառից, որ գալիս է տակաւին Պտղոմէոսից: Բացի այդ, Հրէից աւանդոյթում էլ Խեցգետնի կենդանակերպը համադրուել է Բաքարի ցեղին, որին էլ Յակոբը նմանեցրել է «ուժեղ **էշի**», իսկ Բենիամինի ցեղն էլ նմանեցնուած է «պատառոտող **գայլի**»։ Մննդ., ԽԹ, 14, 27, տե՛ս Richard H. Allen, *Star Names. Their Lore and Meaning*, Dover Publ., New York,

են երեք ընդ մէջ (այնպէս, ինչպէս պիտի իրար յաջորդեն կենդանաշրջանի չորս հիմնական կենդանակերպերը): Եթէ յունական շարքի Քաջահաւ թռչունը նոյնացնենք մեր Արագիլի կամ Կռունկի հետ (պարզապէս համապատասխան համարենք արագիլին կամ կռունկին, որոնց քաջահաւն, իրօք, արտաքուստ շատ նման է), ապա միակ անհամապատասխանութիւնը կը մնայ Եզ – Գայլ զոյգի տարբերութիւնը: Այսինքն, եթէ զանց առնենք Եզ – Գայլ տարբերութիւնը, միւս երեք զոյգերի պարագայում ունենք լրիւ համապատասխանութիւն: Մի տարբերութիւն էլ այս կենդանիների յաջորդականութիւնն է: Այս պարագայում էլ միայն մէկ տեղափոխութիւն է պահանջում լրիւ համապատասխանութիւն ունենալու համար: Եթէ փոխուեն Եզի (Գայլի) եւ Էշի տեղերը, կենդանիների շարքերը կ'ունենան միեւնոյն յաջորդականութիւնը¹⁴:

Այսպիսով, ստանում ենք, որ այն կենդանիները, որոնց փոխարկուել է Սինամը, հէնց կենդանաշրջանի չորս հիմնական կենդանակերպերն են, որոնցում Արեգակը լինում է գիշերահաւասարների եւ արեւադարձերի օրերին¹⁵: Այսինքն, սրանք նշանակում են **ամբողջ կենդանաշրջանը**, ուրեմն եւ՝ Արեգակի ու Լուսնի ամբողջ ուղին երկնակամարով: Ըստ այսմ, Սինամի կախարդուած վիճակը իրօք համապատասխանում է Լուսնի՝ երկնակամարով լրիւ շրջան գործելուն: Սա էլ մէկ ամիսն է: Ահա, այսքան ժամանակ յետոյ Լուսինը նորից հասնում է, հանդիպում է Արեւին, եւ այս անգամ նա ի վերջոյ կարողանում է յաղթել Արեւին. Լուսինը ծածկում է Արեւին՝ այսինքն՝ լինում է Արեւի խաւարում¹⁶:

Սրանից յետոյ Սինամը հեռանում է աշխարհից՝ մեկուսանում է 40 ծովի կղզում: Ընդ որում՝ 60 000 տարի:

Այսպիսով, տեսնում ենք, որ Սինամի կեանքին վերաբերող թուերը աստղագիտական – տիեզերական իրողութիւններ են նշանակում: Բնականաբար, ակնկալելի է,

1963, First published New York, London, Leipzig, Paris 1899, pp. 107 – 111. Փաստօրէն, Հրէից աւանդոյթում էլ կան **էշ** եւ **գայլ** կենդանակերպերը:

¹⁴ Այսպիսի դրափոխութեամբ Սինամի կենդանիների շարքը կը դառնայ **էշ, Գայլ (Եզ), Արագիլ, Շուն**: Իսկ յունական տարբերակում շարքի սկիզբը Շունն է: Սակայն սա էական տարբերութիւն չէ: Կարելոյը մեր դէպքում կենդանակերպերի յարաբերական դասաւորութիւնն է, իսկ շարքի սկիզբը կախուած է միայն այն բանից, թէ ինչ ժամանակի է վերաբերում սոյն իրողութիւնը: Նոյնիսկ հնարաւոր է դրա միջոցով գնահատական տալ այս պատմութեան ծագման ժամանակին: Իսկ գալով դրափոխութեանը, ապա դա այնքան էլ սկզբունքային չի կարող լինել, քանի որ գործ ունենք տեւական ժամանակի ընթացքում բերնից բերան անգիր փոխանցուած պատմութեան հետ, եւ դրափոխութիւն կարող էր առաջանալ պարզ շփոթութեան հետեւանքով: Ի դէպ, հէքեաթի (g) տարբերակում կան միայն երկու կենդանիներ՝ **շուն** եւ **էշ**, եւ սրանց հերթականութիւնն էլ համընկնում է մեր բերած յունական շարքի սկզբին:

¹⁵ Առանձին հարց է, թէ ինչո՞ւ այստեղ ունենք ոչ թէ հայկական իրականութեան մէջ ընդունուած կենդանակերպերը, այլ յունականները: Հնարաւոր է այս հարցին տալ տարբեր պատասխաններ. փոխառութիւն յունական միջավայրից, խմբագրում յունական ազդեցութեան տակ, կամ նոյնիսկ հակառակը: Սակայն նախքան այս հարցին պատասխանելը հարկ է պարզել կենդանակերպերի նախնական տարբերակները տարբեր (ի մասնաւորի՝ հայկական եւ յունական) մշակոյթներում: Դրանից յետոյ միայն կարելի կը լինի փորձել տալ այս հարցի պատասխանը:

¹⁶ Շատ գայթակղիչ է այս իրադարձութիւնների յաջորդական շարքն ընկալել իբրեւ Արեւի եւ Լուսնի խաւարումների մէկ պարբերաշրջան՝ **սարոս**, որ պիտի լինի 18 տարի եւ 11 օր: Այս պարագայում Սինամի ամբողջ կեանքը պիտի գուգադրուի սարոսին՝ Արեւի լրիւ խաւարումից սկսած մինչեւ յաջորդ լրիւ խաւարումը: Սակայն այսպիսի գուգադրման համար մեր հիմքերը բաւարար չեն:

որ նրա ամբողջ կեանքն էլ կապուած լինի տիեզերական ինչ-ինչ երեւոյթների – իրադարձութիւնների հետ: Պարզելու համար, թէ ինչ երեւոյթներ – իրադարձութիւններ են դրանք, փորձենք աւելի հանգամանալի հասկանալ նրա ամբողջ կեանքը:

Սինամի կեանքը կարելի է տրոհել երեք հատուածի: Առաջինը նրա երջանիկ կեանքն է մինչ կնոջ դաւաճանութեան մասին իմանալը: Ապա գալիս է նրա կեանքի արկածալից շրջանը, երբ նա հակամարտութեան մէջ է մտնում դաւաճան կնոջ հետ: Եւ այս ամենին յաջորդում է նրա կեանքի վերջին շրջանը, որի տեւողութիւնը տրուած է 60 հազար տարի. այս ընթացքում նա մեկուսացած ապրում է 40 ծովի կղզում: Սրանից յետոյ Սինամի գաղտնիքը բացայայտում է եւ նա մեռնում է:

Քանի որ, ինչպէս տեսանք, Սինամը երկնային կերպար է, բնական է, որ նրա ամբողջ կեանքը զուգակշիռ դրուած լինի **ամբողջ** երկինքն ընդգրկող իրադարձութեանը: Այսպիսի իրադարձութիւն է տարեշրջանի բոլորելը: Այս՝ տարեշրջանի ընթացքում է, որ Արեգակը մէկ լրիւ պտոյտ է գործում երկնքով: Այս նոյն տեւողութեան ընթացքում է, որ գիշերային երկնքի տեսքը դանդաղ փոփոխուելով, վերստին գալիս է նախնական վիճակին: Այսինքն, Սինամի կեանքը պիտի զուգակշիռ լինի տարեշրջանին:

Սինամի կեանքի առաջին շրջանի մասին հեքեաթում ոչինչ **ուղղակի** չկայ: Այս շրջանի մասին գիտենք միայն, որ Սինամը եղել է երջանիկ եւ ունեցել է 3 հրեղէն ձի: Եւ այս շրջանն աւարտուել է, երբ նրա կինը, ամուսնուն դաւաճանելով, սկսել է օգտագործել, յոգնեցնել, տանջել այս ձիերը: Այս շրջանից յետոյ, փաստօրէն, աւարտում է Սինամի ոչ միայն երջանկութիւնը, այլ նաեւ իշխանութիւնը: Փորձենք սա հասկանալ: Ձին, ինչպէս գիտենք, Արեւի խորհրդանիշ է. յայտնի է, որ հնում Հայաստանում եւ մերձակայ երկրներում Արեւին ձի են գոհաբերել¹⁷: Ձիակառքով է երկնակամարով անցել Արեւ աստուածը յունական դիցաբանութեան մէջ, ձիերով (կամ ձիերի խմբերով) են նշանակուած ամիսները եւ տարուայ եղանակները Սանահինից գտնուած բրոնզէ գօտի-օրացոյցի վրայ¹⁸ եւն: Ըստ այսմ, Սինամի 3 ձիերը կարող են լինել կամ 3 ամիսներ, եւ կամ՝ տարուայ 3 եղանակներ: Տարուայ 3 եղանակները պիտի ընդգրկէին կամ ամբողջ տարին (եթէ, ինչպէս վկայում են որոշ ծանրակշիռ տուեալներ, տարին բաղկացած լինէր միայն 3 եղանակներից¹⁹), եւ կամ տարուայ մեծագոյն մասը (եթէ տարին լինէր 4 եղանակից բաղկացած): Իսկ Սինամի կեանքը մեր հեքեաթում ունի եւս մի քանի շրջաններ, ուր ձիերը ռեւէ մասնակցութիւն չունեն: Ուրեմն, այս 3 ձիերը չեն կարող նշանակել տարուայ եղանակները: Մնում է սրանք հասկանալ իբրեւ ամիսներ: Ստանում ենք տարուայ 3 ամիսներ՝ նշանակուած Սինամին պատկանող ձիերով: Սինամը արական կերպար է (թագաւոր): Իսկ արական կերպարի հետ կապուած 3 ամիսները անմիջապէս յիշեցնում են Հայկի 3 որդիները եւ նրանց անուններով կոչուած 3 ամիսները, որոնց մասին մեզ աւանդուած է Խորենացու, Անանիա Շիրակունու, Յովհ. Սարկաւազի, Յովհ. Վանականի եւ այլոց երկերում²⁰: Եւ

¹⁷ Տե՛ս, օրինակ, **Քսենոփոն**, Անաբասիս, Դ, 35, ՀՄՄԱ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1970, էջ 98, նաեւ՝ **Հերոդոտոս**, Ա, 216, ՀՄՄՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1986, էջ 88:

¹⁸ **Բ. Ե. Թումանեան, Յ. Յ. Մնացականեան**, Բրոնզէ դարի գօտի-օրացոյց, «Միտք», Երեւան, 1965, էջ 34 – 36:

¹⁹ Տե՛ս, օր., **Բ. Ե. Թումանեան, Յ. Յ. Մնացականեան**, նշ. աշխ., էջ 35 – 36:

²⁰ **Սուլէս Խորենացի**, Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1913, էջ 38, **Անանիա Շիրակացի**, Տիեզերագիտութիւն եւ տոմար, Հայպետհրատ, Երեւան, 1940, էջ 76 – 77, Յովհաննէս Իմաստասերի մատենագրութիւնը, Երեւանի Համալսարանի հրատ., Երեւան, 1956, էջ 224, Յաղագս տարեմտին ի

սա էլ մեզ յուշում է, որ հարկ է զուգահեռներ փնտրել Նախահայկեան օրացոյցին վերաբերող իրողութիւնների հետ:

Նախահայկեան օրացոյցում էլ տարուայ **սկզբի 3 ամիսները** ձօնուած են եղել Հայկի (Հայր աստուծոյ) **3 որդիներին**, որոնք եղել են արեգակնային աստուածներ²¹: Այս զուգահեռով հնարաւոր է նոյնիսկ այս 3 ձիերը ընկալել իբրեւ Սինամի 3 որդիների նշանակներ²²: Այսինքն, Սինամի կեանքի սկզբի երջանիկ շրջանը կարող ենք նոյնացնել տարեշրջանի 3 ամիսների հետ: Տարեշրջանի այս հատուածը արական կերպարի՝ Սինամի իշխանութեան տակ է:

Սրան յաջորդում է տարեշրջանի երկրորդ մասը՝ իգական կերպարի՝ Գիւլի (Սինամի կնոջ) իշխանութեան տակ: Սրա սկզբում տեսնում ենք, որ Սինամի ձիերն արդէն «շահագործում» է նրա կինը: Եւ հէնց սա էլ հանգեցնում է հակամարտութեան: Եթէ ձիերը հասկանանք պարզապէս իբրեւ ամիսներ, ապա Սինամի ձիերն օգտագործելը պիտի նշանակի, որ ամիսները այլ՝ իգական իշխանութեան տակ են անցնում: Ընդ որում, եթէ առաջին փուլում Սինամը **միայնակ** է տիրապետում իր 3 ձիեր – ամիսները, ապա յաջորդ փուլում Սինամի կինն ու զոքանչը **երկուսով** են տիրում ձիերին – ամիսներին²³: Եւ քանի որ ձիերի քանակը չի փոխւում (նրանք դարձեալ 3-ն են) ու միաժամանակ կրկնապատկւում է նրանց «շահագործողների» քանակը, ապա Սինամի կեանքի ա՛յս՝ երկրորդ փուլը պիտի ունենայ առաջինի համեմատ կրկնակի տեւողութիւն՝ այն է՝ 6 ամիս: Տարեշրջանի այս երկու հատուածներին յաջորդում է Սինամի կախարդուած մնալու շրջանը: Այս շրջանը հէքեաթի (b) տարբերակում ներկայացուած է իբրեւ 28 տարի, սակայն, ինչպէս վերը տեսանք, այս ընթացքում Սինամ – Լուսինը մէկ շրջան է կատարում կենդանակերպի աստեղատներով: Այսինքն, սա պարզապէս մէկ լուսնային ամիս է $4 - 7 = 28$ օր տեւողութեամբ, եւ այս մասին էլ ուղղակի տուեալ կայ (g) տարբերակում: Այս կերպ Սինամի կեանքի հիմնական շրջանի

Վանական Վարդապետէ ասացեալ, **Լ. Խաչիկեան**, Մատենադարանի գիտ. նիւթերի ժողովածու, 1,1941, էջ 160:

²¹ Նախահայկեան օրացոյցի մասին մանրամասն տե՛ս **Գրիգոր Բրուտեան**, «Էջմիածին», ԺԲ, 1996, էջ 135 – 164, նաեւ՝ նոյնի Օրացոյց Հայոց, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 1997, էջ 394 – 399:

²² Սինամի 3 որդիներ ունենալու մասին հէքեաթում ռեւէ **ուղղակի** ակնարկ չկայ: Աւելին, հէքեաթի որոշ տարբերակներում Սինամը եւ Գիւլը ունեն 1 դուստր, որ յետոյ փախչում է տղայի հետ եւ դառնում նրա կինը: Այդուհանդերձ, Սինամը հէքեաթային թագաւոր է, եւ, իբրեւ այդպիսին, շատ տրամաբանական է, որ նա հէքեաթների «դասական» թագաւորների պէս ունենայ 3 որդի: Հնարաւոր է ենթադրել, նոյնիսկ, որ Սինամի կեանքում որդիներ կարող էին եղած լինել այլ կանանցից՝ մինչ Գիւլի հետ նրա ամուսնանալը: Այս մասին ակնարկ կարելի է նկատել այն, որ (e) տարբերակում Սինամն ունի **շատ կանայք**, որոնց մէջ ամենասիրելին Գիւլն է: Այդ պարագայում Սինամի ձիեր-որդիները Գիւլի համար կը լինեն խորթ զաւակներ, եւ այս կերպ լիովին տրամաբանական կը դառնայ Գիւլի կողմից ձիերին չարչարելը: Այս կերպ նաեւ շատ հասկանալի է, թէ ինչու է Սինամը այնքան շատ սիրում իր ձիերին, որ գլխատում է նրանց լաւ չխնամող ձիապաններին:

²³ Այս կապակցութեամբ կարելոր է հէքեաթի (f) եւ (g) տարբերակներում առկայ մանրամասնը, ըստ որի Սինամի ձիերին ամեն օր (լոյսին) պայտում են, իսկ յաջորդ օրը (գիշերից յետոյ՝ լոյսին) ձիերի ոտներին պայտ (նոյնիսկ մեխ) մնացած չի լինում: Պայտը, ինչպէս գիտենք, լուսնաձէ է, այսինքն, ձիու ոտին մեխուած պայտը պիտի նշանակի, որ այդ ձին Լուսնինն է, նրա իշխանութեան տակ է: Իսկ Գիւլի – Արեւի կողմից «շահագործուելուց» յետոյ պայտերն իսպառ բացակայում են, քանի որ այդ ձիերն արդէն անցել են այլ՝ Արեւի իշխանութեան տակ: Այսինքն, պայտերի լինել-չլինելը եւս արտայայտութիւնն են այն իրողութեան, որ ձիեր-ամիսները Լուսնի իշխանութիւնից անցնում են Արեւի իշխանութեան տակ:

համար ստանում ենք $3 + 6 + 1 = 10$ ամիս կառուցուածք: Այս 10 ամիսներից առաջին 3-ի հերոսը՝ տէրը, ինքը՝ Սինամն է: Յաջորդ 6 ամիսներն անցնում են նրա կնոջ եւ զոքանչի իշխանութեան տակ: Իսկ վերջին 1 ամիսը պիտի լինի Սինամին կախարդանքից ազատող հացթուխի (վաճառականի) աղջկայ իշխանութեան տակ: Հէքեաթի մի տարբերակում այս փրկիչ աղջկայ գործունէութիւնը տրոհուած է մասերի: Սինամի իւրաքանչիւր կերպարանափոխութիւնից յետոյ աղջիկը նրան ազատում, մարդ է դարձնում, սակայն կինը վերստին կախարդում է, վերածում մի այլ կենդանու: Ըստ այսմ, հնարաւոր է նաեւ, որ այս 1 ամիսը լինի կնոջ ու զոքանչի 6 ամիսների մէջտեղը եւ կամ մի այլ ձեւով տրոհուած լինի այդ 6 ամիսների արանքներում:

Տարեշրջանի վերջին մասը Սինամի մեկուսացման փուլն է 40 ծովի կղզում: Հէքեաթում սա 60 հազար տարի է: Ինչպէս վերը նշեցինք, կարելորդ մեր պարագայում ոչ թէ չափման միաւորներն են, այլ թուերը: Ըստ այսմ, այստեղ ունենք 60 հազար, որ կարող են լինել նաեւ **օրեր**: Գալով այս թուի արտառոց մեծութեանը, նկատենք, որ **հազար**-ը այս տեղում կարող է ունենալ ոչթուային իմաստ: Գիտենք, որ հայերէնում «հազար» բառը թուային իմաստից զատ ունի նաեւ «շատ», «բազմաթիւ» «անթիւ» իմաստ: Սրա օրինակ է հէնց այս հէքեաթի (g) տարբերակում սպանուած ծառաների թիւ **1000** լինելը: Այսինքն՝ այս տեղում **60 հազար**-ը կարող ենք ընկալել որպէս **60**, բայց սովորականից ինչ-որ բանով տարբեր: Ուրեմն, կ'ունենանք **60 օրեր**՝ ինչ-որ էական բանով տարբեր սովորական օրերից: Իսկ ի՞նչ կերպ կարող են սովորականից տարբեր լինել այդ 60 օրերը: Յիշենք, որ այս 60 (հազար) օրերի ընթացքում Սինամը դուրս է այս աշխարհից: Նա գտնուում է այնպիսի մի տեղ, ուր չեն կարող հասնել «*օձն իր պորտով, հաւքն իր թելով*»: Այսինքն, սա իրօք, այլ՝ մեկուսացած աշխարհ է: Հասկանալու համար, թէ ինչ աշխարհ է դա՝ էլի անդրադառնանք Նախահայկեան օրացոյցին: Այստեղ տարեշրջանի մի մասը, որ համարուել է բուն տարուց դուրս, եղել է հէնց 60 – 70 օր տևողութեամբ: Եւ համարուել է, որ այդ օրերի ընթացքում գլխաւոր պաշտուող էակը՝ Հայկը (Հայր աստուածը), եղել է **Անդրաշխարհում**²⁴: Այս զուգահեռը օգնում է հասկանալ Սինամի կեանքի վերջին փուլը: Այդ փուլը անցնում է Անդրաշխարհում, կամ մի այլ տեղ, որ նոյնքան անմատչելի է, որքան Անդրաշխարհը: Սա կարող է լինել նաեւ Դրախտը: Ի դէպ, Անդրաշխարհի եւ Դրախտի հակադրութիւնը այս պարագայում թուացեալ է: Բանն այն է, որ Սինամը Լուսին է, լուսնային կերպար է: Ուրեմն, նրա բուն տեղը պիտի լինի հէնց Անդրաշխարհը: Լուսնի մասին մենք գիտենք, որ **Լուսինը պարզապէս Անդրաշխարհի Արեւն է**²⁵: Ուրեմն, Անդրաշխարհում նա պիտի իրեն զգայ այնպէս, ինչպէս սովորական Լոյս Աշխարհում Արեւն է իրեն զգում: Այսինքն, Լուսնի համար դրախտային, ներդաշնակ վիճակը հէնց Անդրաշխարհում պիտի լինի: Եւ, ըստ այսմ, Սինամի համար Անդրաշխարհը կը լինի հէնց Դրախտին համարժէք:

Այսպիսով, Սինամի կեանքի վերջին փուլը անցնում է Անդրաշխարհում (կամ, իր ընկալմամբ՝ իր Դրախտում): Եւ այս փուլն էլ տևում է 60 օր: Ստացանք տարեշրջանի $(3 + 6 + 1 = 10 \text{ ամիս}) + 60 \text{ օր} = 12 \text{ ամիս}$ կառուցուածք: Ընդ որում, այս վերջին 60 օրերը եապէս տարբեր են մնացեալ 10 ամիսներից: Դրանք **ամիսներ չեն** սովորական իմաս-

²⁴ Գրիգոր Բրուտեան, նշ. աշխ., էջ 385 – 430:

²⁵ Տե՛ս, օրինակ, Գրիգոր Բրուտեան, նշ. աշխ., էջ 395, 460 – 462:

տով: Եթե վերստին յիշենք Նախահայկեան օրացոյցը, ապա կը տեսնենք, որ այս 60 արտատարեկան օրերով աւարտում է ամբողջ տարեշրջանը: Մեր պատմութիւնում էլ այդ վերջին փուլի աւարտից յետոյ աւարտում է Սինամի կեանքը: Եւ սա բնական է, քանի որ Սինամի կեանքը, ըստ էութեան, տարեշրջանն է, ուրեմն եւ պետք է աւարտուի տարեշրջանի վերջում:

Այսպիսով, ունենում ենք **Սինամի կեանքի եւ տարեշրջանի լրիւ համադրում**: Եւ այս համադրումը ներդաշնակ է Նախահայկեան օրացոյցի մասին մեր ունեցած պատկերացումներին:

Առաջ անցնելով, ուշադրութիւն դարձնենք մի դրուագի վրայ եւս, որ արդէն մասամբ դուրս է այստեղ դրուած խնդրից: Հէքեաթի՝ մեզ յայտնի համարեա բոլոր տարբերակներում էլ, Սինամի գաղտնիքն իմանալով, տղան գալիս է այն վիշապի մօտ, որ պատանդ էր պահել իր նշանածին: Տղան վիշապին յայտնում է Սինամի պատմութիւնը, եւ, լսելով այն, վիշապը պատռում է կաշին ու միջից դուրս է ելնում մի սիրուն աղջիկ: Ի՞նչ է սա նշանակում: Այս վիշապը, ինչպէս սկզբում նշուեց, շուրջանակի պատել էր ինչ-որ տարածք եւ գլուխը դրել պոչի վրայ: Այսինքն, այս վիշապը կազմել էր մի փակ **շրջան**: Սա արդէն յուշում է, որ ի դէմս այս վիշապի պիտի ունենանք տարեշրջան, կամ դրան աղերսուող մի իրողութիւն: Իսկ վիշապի պատած տարածքը հէքեաթի բոլոր տարբերակներում էլ ինչ-որ առումով **արգելուած** տարածք է, եւ հերոսները այդտեղ յայտնուել են կամ մոլորուելով՝ մթան մէջ չկողմնորոշուելով, կամ էլ չանսալով խորհրդատուների կողմից նախօրօք իրենց տրուած պատուիրանին: Այսինքն, այս վիշապը պատել է մի տարածք, որ մնացեալ աշխարհից տարբեր է, առանձնացուած է արգելքով: Ահա ա՛յս առումով այս տարածքը նոյնանում է Սինամի գտնուելու վայրի՝ 40 ծովի կղզու հետ: Եւ ահա, Սինամի գաղտնիքը այս տարածքի տիրոջ՝ այն պատող վիշապի դիւթանքի բանալին է: Իսկ Սինամի գաղտնիքն էլ հէնց **տարեշրջանի գաղտնիքն** է: Այսինքն, այս վիշապը, իմանալով տարեշրջանի գաղտնիքը, դադարում է վիշապ լինել, շրջանը արձակում է: Այսինքն, այս վիշապը եւս տարեշրջանի արտայայտութիւնն է, եւ այդ է պատճառը, որ տարեշրջանի (իմա՝ Սինամի) գաղտնիքը լուծում է նրա դիւթանքը, բացում է նրան: Աւելին, հէքեաթի (e) տարբերակում պարզում է, որ սա հէնց Սինամի եւ Գիւլի դուստրն է: Եւ, եթէ յիշենք, որ Սինամը եւ Գիւլը աստեղային կերպարներ են, եւ նրանց կեանքն էլ հէնց տարեշրջանն է, ապա աւելի քան բնական է, որ նրանց դուստրը եւս լինի տարեշրջանին աղերսուող կերպար, կամ հէնց լինի **նոր տարեշրջան**:

Սինամի պատմութեանն անմիջականօրէն աղերսում է նաեւ Սինամի մօտ՝ 40 ծովի կղզին հասնելու դրուագը հէքեաթում, եւ օրացուցային – աստղագիտական իմաստներ ունեն նաեւ Սինամի մօտ հասնելուն աղերսուող թուերը: Նայենք դրանք:

Հէքեաթի տարբերակների մեծ մասում տղային Սինամի մօտ (40 ծովի կղզին) տանողը **թռչունն** է: Եւ այս զարմանալի թռչունը եւս առնչուած է օրացուցային թուերի հետ: Այսպէս, (a) տարբերակում Սինամի տեղը գիտեն **300**-ամեայ ծերունին եւ դարձեալ **300**-ամեայ թռչունը: Այդ թռչունը, որ երկաթէ ոտներ ունի, **12** անգամ ձագ է հանել²⁶, որոնցից նախորդ բոլորին կերել է վիշապը. մնացել են միայն վերջին անգամո-

²⁶ Հէքեաթի (g) տարբերակում թռչունը ձագ է հանել 40 տարի (ամեն տարի): Այստեղ էլ նրա ձագ հանելը **ամենամեայ** երեւոյթ է, եւ մեր խնդրի համար այստեղ էականը հէնց ամենամեայ լինելն է:

ւայ ձագերը: Տղան այս թռչունի բոյնը գտնում է **3** օր որոնելուց յետոյ: Մինամի մօտ թռչելուց առաջ թռչունը 40 օր ժամանակ է ուզում հանգստանալու համար, ապա յաւելում է եւս 10 օր, յետոյ էլ յապաղում է եւս 5 օր: Սրանց գումարը լինում է **55** օր: Իսկ (b) տարբերակում այս նոյն տեղում թռչունը 1 տարի ժամանակ է ուզում, որ կարողանայ կազդուրուել-երիտասարդանալ: Ի՞նչ են սրանք նշանակում:

Թռչունը, ինչպէս նշուեց, Արեւի խորհրդանիշն է, այսինքն, պիտի նշանակի հէնց Արեւ: 300 տարի կեանքը, եթէ վերանանք չափման միաւորներից, համապատասխանում է 300-օրեայ տարուն Նախահայկեան օրացոյցում: Իսկ 12 անգամ ճուտ հանելն էլ, կարող է լինել միայն ամբողջ տարեշրջանի 12 ամիսների թիւը: Ուշագրաւ է, որ (b) տարբերակում թռչունը տղային խնդրում է **1 տարի** իրեն յատուկ կերակրել-խնամել նախքան Մինամի մօտ ուղեւորուելը: Եւ այս 1 տարում թռչունը լրիւ երիտասարդանում է, դառնում է ինչպէս նոր ծնուած: Սա նշանակում է, որ այս 1 տարին **համարժէք** է նրա ամբողջ կեանքին: Այսինքն, նրա կեանքը հէնց 1 տարի է: Սա շատ լաւ ներդաշնակում է 12 անգամ ճուտ հանելուն եւ նրան, որ թռչունն ինքը ասում է, թէ իր 12 անգամուայ ճտերը բոլորն էլ գոհ են գնացել, եւ, եթէ վերջին անգամուայ ճտերն էլ գոհուեն, ապա ինքը իրեն կը սպանի: Այսինքն, այս 12-ից յետոյ նրա կեանքը պիտի աւարտուի: Հէքեաթի (a) տարբերակում այս 12-րդ անգամուայ ճտերին թոցնելիս թռչունը նրանց յայտնում է, որ ինքը գնում է եւ կարող է **ես գալ կամ չգալ**: Այսինքն, նա արդէն աւարտել է իր առաքելութիւնը եւ իր հետագայ գոյութիւնը, ներկայութիւնը էական չէ:

Հէքեաթի (b) տարբերակում թռչունը Մինամի մօտ գնալու ճանապարհը իմացել է մօրից, Մինամի կղզին տեսել է (երկնքից) ճուտ եղած ժամանակ, այսինքն՝ իր կեանքի սկզբում: Եւ, ահա, նա գնում է այդտեղ մէկ էլ իր կեանքի վերջում: Այսինքն, 300 օրերի (տարիների) մէկ սկզբում, մէկ էլ վերջում է նա առնչում Մինամի կղզու հետ: Նշանակում է, ինչ-որ իմաստով նրա կեանքի սկիզբն ու վերջը համընկնում են իրար: Իսկ սա արդէն խօսում է այն մասին, որ սա պիտի լինի **տարեշրջան**, որի սկիզբն ու վերջը իրար են կցուած:

Ուշագրաւ է (a) տարբերակում թռչունի պատմածը, թէ ինքը Մինամի կղզին գնացել է մի անգամ միայն **150** տարեկանում: Այս 150-ը նրա ամբողջ կեանքի՝ **300-ի կէսն** է: Այսինքն, նա գնացել է Մինամի մօտ իր **կեանքի կէսին**: Ի՞նչ կարող է սա նշանակել: Եթէ թռչունի ամբողջ կեանքը ընկալենք իբրեւ մէկ տարեշրջան, ապա սա կը նշանակի այն դիրքը, որում Արեգակը լինում է **կէս տարեշրջան** անցնելուց յետոյ: Այս դիրքն իմանալու համար հարկ է նախ իմանալ տարեշրջանի սկիզբը: Նախահայկեան օրացոյցում տարեշրջանի եւ հէնց բուն տարուայ սկիզբը **ամառային արեւադարձի** ժամանակն է եղել, աւելի ստոյգ՝ ամառնամուտից 1 շաբաթ առաջ: Արդ, եթէ սրան յաւելենք կէս տարի, կը ստանանք **ձմեռային արեւադարձը**՝ ձմեռնամուտը: Ստացում է, որ թռչունը Մինամի մօտ է գնացել ձմեռնամուտին: Ձմեռնամուտն էլ, ինչպէս գիտենք, տարուայ այն օրն է, երբ Արեգակը լինում է իր **ամենացածր** դիրքում: Սրան զուգահեռ էլ, վերը տեսանք, որ Մինամի տեղը, ըստ էութեան, **Անդրաշխարհն** է: Այսինքն, Մինամի մօտ գնալ-գալը պիտի նշանակի հէնց Անդրաշխարհ գնալ ու վերադառնալ: Եւ քանի որ թռչունը ինքը Արեւն է, ապա 300 տարուայ կեանքում 150 տարեկանում Մինամի մօտ գնալ-վերադառնալը պիտի նշանակի, պարզապէս, ամառնամուտից սկսեալ Արեգակի աստիճանական ցածրացում երկնքում մինչեւ ձմեռնամուտ եւ ապա վերստին բարձրացում մինչեւ յաջորդ ամառնամուտ: Այսինքն, սա եւս ցուցանում է,

որ ի դեմս այս հրաշք թռչունի ունենք Արեգակը, եւ այս թռչունի կեանքն ու գործունեությունն էլ այլ բան չեն, քան տարեշրջանի ընթացքում Արեգակի դիրքի աստիճանական փոփոխութեան նկարագրությունը:

Հետաքրքիր է նաեւ Սինամի մօտ ուղեւորությունն նախորդող նախապատրաստական ժամանակահատուածի տեւողությունը: Մի դէպքում (b) սա 1 տարի է: Իսկ (a) տարբերակում այս հատուածում ունենք 55 օր: Ընդ որում, այս օրերը էապէս տարբեր են միւս բոլոր օրերից. թռչունը այս ընթացքի օրերի համար պահանջում է օրական 10-ական ոչխար եւ 10-ական լիտր գինի: Այս 55 օրերը միայն 5 օրով են պակաս Նախահայկեան օրացոյցի արտատարեկան 60 օրերից²⁷: Իսկ այդ 60 օրերի արտայայտությունը մենք տեսանք Սինամի 40 ծովի կղզում գտնուելու ժամանակի մէջ: Ընդ որում, ինչպէս Սինամի պարագայում 60 օրերը 10-ամսեայ (300-օրեայ) կեանքից յետոյ են, այնպէս էլ թռչունի այս 55 օրերը նրա 300-ամսեայ (300-օրեայ) կեանքից յետոյ են: Այսինքն, այս առումով սրանք զուգահեռ են Սինամի կեանքի ամենավերջին փուլին՝ 60 օրերին 40 ծովի կղզում: Այսպիսով, տեսնում ենք, որ թռչունի կեանքի այս 55 օրերը թէ՛ իրենց դիրքով եւ թէ՛ իրենց թուային մեծութեամբ զուգակշիռ են Սինամի կեանքի վերջում եղած 60 օրերին, որ պիտի նշանակեն Նախահայկեան օրացոյցի տարեշրջանի արտատարեկան օրերը:

Այսպիսով, տեսնում ենք, որ հեքեաթի այս դրուգում եւս նկարագրուած է տարեշրջանը:

Նկատենք, որ Սինամ թագաւորի պատմությունը հնարաւորութիւն է տալիս հասկանալ նաեւ, թէ ո՞րտեղից է գալիս 300-օրեայ տարուայ գաղափարը:

Մինչ այժմ 300-օրեայ տարուայ գաղափարին մենք հանգել էինք զուտ աստղագիտական իրողություններից գալով: 300 օրը այն (մօտաւոր) տեւողությունն էր, որի ընթացքում Հայաստանի միջին աշխարհագրական լայնութեան վրայ գտնուող դիտողի համար գիշերային երկնքում կերեւար Հայկն (Orion) համաստեղութեան գլխաւոր աստղը՝ Հայկի աջ ձեռքը՝ Բետելգեյզէն (α Orionis)²⁸: Այս հեքեաթի նիւթը հնարաւորութիւն է ընձեռում տալ նաեւ այս 300-օրեայ տարուայ **գաղափարական** բացատրությունը:

Իրօք, ինչպէս տեսնում ենք Սինամի պատմությունից, այստեղ իրար են զուգադրուած լուսնային ամիսն ու արեգակնային տարին:

Այսպէս. երկնքում գտնուող աստեղային դիցաբանական էակների գործողութեան վայրը ամբողջ **երկնականարն** է: Երկնականարը մէկ ամբողջություն է, եւ, որպէս այդպիսին, հէնց ինքը կարող է լինել չափման **միաւոր**: Ըստ այսմ, տարբեր կերպարների համար իբրեւ հիմնական գործողություն պիտի դիտուի մէկ լրիւ անցումը երկնականարով: Ուրեմն, պիտի իրար համադրուեն տարբեր երկնային կերպարների

²⁷ Չի բացառուում նաեւ, որ այս 55-ը նախապէս եղած լինի հէնց 60: Հնարաւոր է, հեքեաթի պատմողը բաց է թողել եւս 5 օր տեւող մի դրուագ, կամ 5 օրով պակաս է ասել իր նշած դրուագներից մէկն ու մէկի տեւողությունը:

²⁸ Այս համաստեղութեան եւ հէնց դրա գլխաւոր աստղի դիտումները բացառիկ կարեւորութիւն են ունեցել Նախահայկեան եւ ապա՝ Հայկեան (Հայոց Բուն) օրացոյցների համար: Այդ աստղի արեգակնային ամբարձման (առաջին առաւօտեան ծագման) դիտումով են որոշուել տարեակիզբը եւ տարեշրջանի գլխաւոր տօնի օրը այդ օրացոյցներում:

անցումները ամբողջ երկնակամարով²⁹: Այս կերպ պիտի իրար համադրուեն Լուսնի եւ Արեգակի լրիւ պտոյտները երկնակամարով: Եթէ Լուսնի եւ Արեգակի անցած ճանապարհները հաւասար են, ապա բնական է, որ պէտք է ինչ-որ իմաստով, ինչ-որ կերպ հաւասար լինեն նաեւ այդ ճանապարհի վրայ ծախսուած ժամանակները: Ակնյայտօրէն, այդ ժամանակները **ուղղակի** իմաստով իրար հաւասար չեն: Ուրեմն, դրանց միջեւ հաւասարութիւն պիտի լինի ինչ-որ ա՛յլ իմաստով:

Լուսինը, ինչպէս գիտենք, երկնակամարով մէկ լրիւ շրջան է կատարում **մէկ ամսում**, որի կլորացուած տեւողութիւնը 30 օր է: Արեգակը նոյն ուղին երկնակամարով անցնում է **մէկ տարուայ** ընթացքում: Այսինքն, Լուսինը, շարժուելով համեմատաբար արագ, տիեզերական մէկ միաւորը յաղթահարում է էապէս աւելի փոքր ժամանակի ընթացքում, քան Արեգակը: Ուրեմն, պիտի համադրելի լինեն նաեւ **լուսնային ամիսն ու արեգակնային տարին**: Իսկ ի՞նչ կերպ կարող են այս երկու իրողութիւնները համադրուել:

Լուսնային ամիսն ու արեգակնային տարին ամեն ինչից զատ նաեւ թուային իրողութիւններ են. դրանք ունեն որոշակի թուային արտայայտութիւններ: Իսկ թուային իրողութիւնների պարագայում համադրութեան ամենապարզ, ամենահասարակ միջոցը այդ թուերի միջեւ պատկկային առնչութիւն ստեղծելն է: Այսինքն, թուերից մէկը լինի միւսի ինչ-որ պատկկը՝ այսինքն՝ թուերից մէկը առաջանայ միւս թիւը մի ինչ-որ (սակայն խիստ որոշակի) թուով բազմապատկելով: Իսկ ի՞նչ թուով պիտի բազմապատկել, ո՞ր թիւը պիտի լինի այդ պատկկութեան հիմքը: Այստեղ կարող է լինել միայն մէկ հաւանական պատասխան: Սակայն նախքան այդ պատասխանը տալը մի փոքր ծանօթանանք թուարկութեան համակարգերին:

Մենք այսօր սովոր ենք մեզ պէտք եղած թուերը գրել ընդամենը 10 թուանշաններով, որ են 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9: Այս թուանշանների միջոցով մենք կարողանում ենք գրել-արտայայտել կամայական թիւ: Մեր գրած թուերի մէջ միեւնոյն թուանշանը ունենում է տարբեր արժէքներ՝ կախուած այն բանից, թէ թուի մէջ ինչ դիրք է նա զբաղեցնում: Այսպէս, 206265 թուի մէջ առաջին 2-ը, որ զբաղեցնում է աջից վեցերորդ դիրքը, նշանակում է 200000, իսկ միւս 2-ը, որ զբաղեցնում է աջից երրորդ դիրքը, նշանակում է ընդամենը 200: Նոյն կերպ՝ առաջին 6-ը (աջից 4-րդ դիրքում) նշանակում է 6000, իսկ երկրորդ 6-ը (աջից 2-րդ դիրքում) նշանակում է ընդամենը 60: Այսինքն, թուի գրութեան մէջ թուանշանի արժէքը կախուած է այդ գրութեան մէջ նրա զբաղեցրած **դիրքից**: Այս պատճառով էլ թուերի ներկայացման այսպիսի համակարգը կոչւում է «**դիրքային**»: Մեր օրինակում 200000-ը եւ 200-ը իրարից տարբերում են 1000 անգամ: Իսկ 6000-ը եւ 60-ը իրարից տարբեր են 100 անգամ: Սրանք 10-ի աստիճաններն են: 100-ը 10-ի քառակուսին է, իսկ 1000-ը՝ 10-ի խորանարդը. $10^2 = 100$, $10^3 = 1000$: Արդ, եթէ նայենք մեր գրած կամայական թուի, կը տեսնենք, որ մեր գրածը պարզապէս մի գումար է, եւ այդ թուի մէջ իւրաքանչիւր դիրքում եղած թուանշան ցոյց է տալիս, թէ այդ գումարի մէջ քանի անգամ է մասնակցում 10-ի այն աստիճանը, որ համապատասխանում է տուեալ դիրքին: Այսպէս, $206265 = 2 \cdot 10^5 + 0 \cdot 10^4 + 6 \cdot 10^3 + 2 \cdot 10^2 + 6 \cdot 10^1 + 5 \cdot 10^0$: (Յիշեցնենք, որ $10^0 = 1$, $10^1 = 10$, $10^2 = 100$, $10^3 = 1000$ են):

²⁹ Այս առումով շատ ուշագրաւ կը լինի համեմատել տարբեր մոլորակներին համապատասխան կերպարները եւ նրանց «երկնային» վարքը:

Սա, այսպես կոչումով, թուարկության **տասնական** համակարգն է: Այս համակարգում կամայական թիվ ներկայացում է 10-ի աստիճանների գումարի միջոցով: Այս համակարգի **հիմքը 10-ն է**: Անշուշտ, սա մարդկության օգտագործած միակ համակարգը չէ: Տարբեր ժամանակներում տարբեր երկրներում 10-ականից զատ կիրառուել են նաև թուարկության 12-ական, 60-ական եւ այլ համակարգեր: Ներկայումս ամբողջ համակարգչային-հաշուողական սարքերը հիմքում կիրառում են 2-ական համակարգը, որում թուերը գրում են 0-ների եւ 1-երի միջոցով: Օրինակ, երկուական համակարգով եօթ թիւը կը գրուի 111 տեսքով, յիսունհինգը կը գրուի 110111 տեսքով եւ այլն:

Արդ, վերստին դառնանք մեր խնդրին: Վերը շարադրումա՞ծը ի նկատի առնելով, կարող ենք վստահ լինել, որ համադրուող-զուգահեռուող թուային իրողությունների միջեւ յարաբերությունը կարող է հաւասար լինել միայն այն թուին, որը հիմք է տուելալ մշակոյթում կիրառուող թուարկության համակարգի համար: Այսինքն, եթէ տուելալ մշակոյթը կիրառում է թուարկության 10-ական համակարգը, ապա այդ մշակոյթում համադրուող թուային իրողությունների միջեւ պիտի լինի 10, կամ 100, կամ 1000, կամ 10000, կամ 10-ի անելի բարձր աստիճանի պատիկություն: Իսկ հայկական մշակոյթում էլ, ինչպէս գիտենք, թուարկության հիմնական համակարգը 10-ականն է³⁰: Ուրեմն, սպասելի է, որ այստեղ էլ ունենանք տարբեր կարգերի միաւորների միջեւ հենց 10, կամ 100,.... պատիկություն: Եւ ակնյայտ է, որ այս թուերից հիմնականը պիտի լինի հենց 10-ը: Այսինքն, շատ սպասելի է, որ 10-ական համակարգ կիրառող մշակոյթում զուգահեռուող- համադրուող թուերի հիմնական յարաբերությունը լինի 10:

Ահա, ըստ այսմ, մեր խնդրի պարագայում էլ 30-օրեայ լուսնային ամսին համադրելի ժամանակային իրողությունը պիտի լինի 300-օրեայ արեգակնային տարին: Այս կերպ ստացում է, որ լուսնային միաւորը յարաբերում է արեգակնային միաւորին այնպէս, ինչպէս իրար յարաբերում են տուելալ մշակոյթում կիրառուող թուարկության համակարգի առաջին եւ երկրորդ աստիճանի միաւորները³¹, կամ, այլ կերպ՝ **փոքր** եւ **մեծ** միաւորները: Այստեղ հնարաւոր է՝ հարց առաջանայ, թէ ինչո՞ւ պիտի լուսնային ամիսը լինի արեգակնային տարուց 10 անգամ փոքր եւ ոչ թէ հակառակը: Չէ՞ որ հնարաւոր է սահմանել լուսնային տարին այնպէս, որ դա՛ լինի մեծ միաւորը: Մակայն բանն այն է, որ մեզ յայտնի բոլոր աղբիւրներում միշտ Լուսինը համարուել է Արեգակից փոքր լուսատու: Այդպէս է եւ Աստուածաշնչում, ուր Արեգակը համարուած է մեծ լուսատու, իսկ Լուսինը՝ փոքր (տե՛ս Ծննդ. Ա, 16): Իրականում Երկրից դիտողի համար Լուսինն ու Արեգակը ունեն իրար համարեա հաւասար անկլինային

³⁰ Թուարկության 10-ական համակարգն է կիրառուել նաեւ Վանի թագաւորութիւնից մեզ հասած սեպագիր աղբիւրներից: Տե՛ս, օրինակ, Արտակ Մովսիսեան, Նախամաշտոցեան Հայաստանի գրային համակարգերը, Երեւանի Համալսարանի հրատ., Երեւան, 2003, էջ 84, 370 – 375:

³¹ Ի դէպ, հենց այս նոյն տրամաբանութեամբ էլ թուարկության 12-ական համակարգի կիրառութեան պարագայում 30-օրեայ լուսնային ամսին պիտի համապատասխանեցուէր արդէն ոչ թէ 300-օրեայ, այլ 360-օրեայ արեգակնային տարին. $30 \cdot 12 = 360$: Այս կերպ հնարաւոր է բացատրել 360-օրեայ արեգակնային տարուայ գաղափարի եւ դրա վրայ հիմնուած արեգակնայի օրացոյցների առաջացումը: Այս 12-ական համակարգի մնացուկներից է նաեւ կենցաղում տակաւին լայն կիրառուող «դիւժին» = 12 միաւորը:

տրամագծեր: Նոյնիսկ Լուսինը երբեմն կարող է ունենալ Արեգակից մի փոքր ավելի մեծ տրամագիծ (այլապես չէին դիտուի Արեւի խաւարումներ): Սակայն իր բացառիկ պայծառութեան պատճառով Արեգակը ավելի մեծ է թուում, քան Լուսինը: Ըստ այսմ, բնական է, որ Լուսինը զուգադրուած լինի փոքր միաւորին, իսկ Արեգակը՝ մեծ միաւորին: Ասուածին կարելի է յաւելել նաեւ այն, որ աքքադական³² եւ Վանի թագաւորութեան³³ սեպագրերում «Երեսուն» նշանակող սեպախումբը՝ «𐎶𐎵» նշանակել է նաեւ «Լուսին»:

Որպէսզի այս ասուածները միակողմանի հիմնաւորուած չթուան, նայենք սրանց շատ սերտ աղետուող մի այլ իրողութիւն:

Հին Միջագետքում, ինչպէս յայտնի է, կիրառուել են թուարկութեան 10-ական եւ 60-ական համակարգերը: Վաթսունից մեծ թուերը գրուել են 60-ական համակարգով: Իսկ 60-ից փոքր թուերի գրութեան համար կիրառուել է 10-ական համակարգը³⁴: Ահա այստեղ 10-ական համակարգով թուերի գրութեան համար միաւորը նշանակուել է ուղղաձիգ սեպի միջոցով 𐎶, իսկ 10-ը նշանակուել է ուղղաձիգ դրուած անկիւնի նշանով՝ «𐎶». այս նշանների համադրութեամբ արտայայտուել են բոլոր թուերը 1-ից մինչեւ 59³⁵: 60-ը վերստին արտայայտուել է այնպէս, ինչպէս եւ 1-ը՝ ուղղաձիգ սեպով 𐎶:

Միեւնոյն ժամանակ յայտնի է, որ այս նոյն ուղղաձիգ սեպը շումերական, Վանի թագաւորութեան (եւ այլ) սեպագրութեան համակարգերում ունի նաեւ տղամարդու որոշիչի արժէք³⁶: (Այս նշանը դրուել է արական անուն նշանակող բառերից առաջ, միանշանակ հասկանալի դարձնելու համար դրանց ընթերցումը): Այսինքն, 1-ը զուգադրուած է տղամարդուն: Իսկ իբրեւ իգական անձի որոշիչ կիրառուել է մի նշան, որ զարմանալի նման է 10 թիւն արտայայտող սեպանշանին, միայն՝ պտտուած 90 աստիճան (ժամացոյցի սլաքին հակառակ): Այսինքն, 1-ը եւ 10-ը պատկերուած են հակառակ սկիզբներ (հակառակ սեռեր) ցոյց տուող նշաններով³⁷: Եւ դրան ներդաշնակ էլ՝ դրանք նշանակուած են իրար հակառակ (իրար ուղղահայեաց) համաչափութիւն ունեցող պատկերներով: Ի դէպ, խեթա-լուվիական նշանագրութեան մէջ էլ 1-ը արտայայտուած է ուղղաձիգ գծիկով՝ «|», իսկ 10-ը՝ հորիզոնական գծիկով՝ «—»³⁸:

Այստեղ ուշագրաւ է այն, որ ուղղաձիգ սեպի նախնականը պարզապէս առնանդամի գծապատկերն է, իսկ իգական որոշիչի նախնականն էլ իգական ծննդական գործարանի գծապատկերն է (տե՛ս աղիւսակը): Այսինքն, ստանում ենք, որ արական

³² Տե՛ս, օրինակ, **Enn Kasak**, Raul Veede, Folklore, vol. 16, 2001, pp.17 – 18:

³³ Տե՛ս **Արտակ Մովսիսեան**, նշ. աշխ., էջ 374:

³⁴ **Выгодский М. Я.**, Арифметика и алгебра в древнем мире, “Наука”, Москва, 1967, ст. 89.

³⁵ Տե՛ս նոյն տեղում:

³⁶ **Иоганнес Фридрих**, История письма, “Наука”, Москва, 1979, ст. 67, Արտակ Մովսիսեան, նշ. աշխ., էջ 381:

³⁷ Ընդհանրապէս, եթէ այս երկու նշանները դիտարկենք զուտ որպէս սեպեր, ապա 10 նշանակող սեպը «𐎶» կարելի է դիտել իբրեւ 1 արտայայտող ուղղաձիգ սեպի 90 աստիճան պտտուած (եւ կարճացուած, բարակ մասը հանած) տարբերակը: Այսինքն, հնարաւոր է այս երկու նշաններն ընկալել իբրեւ միեւնոյն նախնական նշանի երկու տարբերակներ՝ միայն իրար նկատմամբ 90 աստիճան պտտուած (իրար հակառակ դասաւորուած):

³⁸ Տե՛ս Արտակ Մովսիսեան, նշ. աշխ., էջ 305 – 306:

սկիզբը՝ արական անդամի պատկերը համադրուած է 1-ին, իսկ իգական սկիզբը՝ իգական գործարանի պատկերը համադրուած է 10-ին: Արդ, եթէ սրան զուգահեռ յիշենք մեր հեքեաթից, որ լուսնային ամիսը, իբրեւ **առաջին** աստիճանի միաւոր զուգադրուած է **արական** կերպարին՝ թագաւորին, իսկ արեգակնային տարին էլ, իբրեւ **երկրորդ** աստիճանի միաւոր, զուգադրուած է **իգական** կերպարին՝ թագուհուն, ապա կ'ունենանք լրիւ ներդաշնակութիւն վերը ստացուած պատկերի հետ: Այստեղ իգական նշանը նշանակում է 10 անգամ աւելի մեծ թիւ, քան արական նշանը: Եւ ահա, սրան զուգահեռ էլ ունենք, որ իգական կերպարին վերաբերող ժամանակը հէնց 10 անգամ մեծ է, երկար է արական կերպարին վերաբերող ժամանակից, եւ, ինչպէս իրար հակառակ են արական եւ իգական կերպարներին համապատասխան աստեղային կերպարները՝ Լուսինն ու Արեգակը, այնպէս էլ իրար նկատմամբ հակառակ համաչափութիւն ունեն դրանց համապատասխանող թուերի նշանները:

Թիւը	Հումերական սեպագիրը	Հումերական գրի մէջ	Հումերական պատկերագիր	Սեպագիր նշանը		
				Հումերական		Վանի թագ.
1	Գ	արական որոշիչ				
10	Վ	իգական որոշիչ				

Այսպիսով, տեսնում ենք, որ Մինամ թագաւորի «անմեղ» պատմութիւնը ըստ Էութեան աստեղային – օրացուցային իրողութիւնների՝ տարեշրջանի նկարագրութիւն է, եւ պարունակում է թանկագին տեղեկութիւններ հնագոյն անցեալի ժամանակային – օրացուցային – տիեզերական պատկերացումների մասին, որ էապէս ներդաշնակ են Նախահայկեան օրացոյցի մասին մեր ունեցած պատկերացումներին: